

KAZIMIERZ LIJKA OMI
Poznań, UAM

UTRACONE WALORY OLEJU KATECHUMENÓW?

Stosowanie oleju katechumenów (egzorcyzmu) w liturgii Kościoła posiada historię sięgającą końca II w. Najstarsze formuły jego błogosławieństwa znajdują się *Tradycji Apostolskiej* Hipolita Rzymskiego. Najpierw był on używany podczas obrzędów poprzedzających chrzest, a wraz z upływem wieków zaczęto go stosować również w innych celebracjach. Sytuacja uległa zmianie w okresie posoborowym, kiedy ten olej, mający dotychczas szerokie zastosowanie, zachowano jedynie w obrzędach chrzcielnych. Jednakże przepisy zawarte w wydaniu typicznym tych obrzędów pozwalają Konferencji Episkopatu, o ile za tym przemawiają poważne przyczyny, na zaniechanie stosowania oleju katechumenów. W Polsce zrezygnowano z używania tego oleju. Czy można zatem mówić tutaj o pewnej „dewaluacji” oleju, którego walory były doceniane w Kościele przez osiemnaście wieków?

1. Błogosławieństwo i stosowanie oleju katechumenów od III do V w.

Kościół rzymski oraz Kościoły w Egipcie i Jerozolimie obok krzyżma znaly inny olej, który służył do namaszczenia przedchrzcielnego. Pozostałe Kościoły wschodnie i afrykańskie stosowały prawdopodobnie tylko jeden olej, który nazywano „olejem namaszczenia” lub „olejem duchowym”¹.

Dzieło Hipolita Rzymskiego pt. *Tradycja Apostolska*, napisane ok. 215 r., jest bardzo wartościowym źródłem liturgicznym, zachowanym w pięciu wersjach: łacińskiej, sahidyckiej, bohairyckiej, arabskiej i etiopskiej. W temacie dotyczącym chrztu mówi się o oleju dziękczynienia i oleju egzorcyzmu. Biskup odmawia nad jednym olejem modlitwę dziękczynną i jest to olej dziękczynienia. Nad innym olejem odmawia egzorcyzmy i ten olej nazwany jest olejem egzorcyzmu². Chrzest jest udzielany przez prezbitera, zaś naczynia z olejami trzymają diakoni. Po wyrzuceniu się przez katechumena szatana, prezbyter namaszcza go olejem egzorcyzmu, mówiąc: „Niech odejdzie od ciebie wszelki zły duch”. Potem przekazuje go bisku-

¹ R. CABIÉ, *L'initiation chrétienne*, w: A.G. MARTIMORT, *L'Église en prière*, t. III: *Les sacrements*, Paris 1984, s. 48–53.

² HIPOLIT RZYMSKI, *La Tradition Apostolique* 21, Sch 11bis, s. 83; *Tradycja Apostolska*, w: M. MI-CHALSKI (red.), *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, Warszawa 1975, s. 310.

powi lub innemu prezbiterowi, po czym następują dalsze czynności chrzcielne. Z tego fragmentu dzieła, który wydawca przytoczył z wersji sahidyckiej, wynika, że olej egzorcyzmu nie jest w tym momencie błogosławiony, a jedynie egzorcyzmowany. Można jednak domniemywać, że do chrztu przynoszono olej pobłogosławiony już wcześniej i jedną jego część przeznaczano na olej dziękczynienia, a drugą na olej egzorcyzmu³. Takie błogosławieństwo odbywało się w innym czasie, po modlitwie eucharystycznej. W wersji łacińskiej i etiopskiej są podobne do siebie modlitwy skierowane do Boga, który namaszczał królów, kapłanów i proroków, aby uświęcając olej uświęcił i tych, którzy są nim namaszczani i go otrzymują; by olej przynosił umocnienie tym, którzy go smakują, i uzdrowienie tym, którzy go stosują⁴.

W 1958 r. A. Salles opublikował trzy starożytne rytuały chrzcielne, stanowiące fragment etiopskiej wersji *Tradycji Apostolskiej*. Różnią się one znacząco od wersji łacińskiej, koptyjskiej i arabskiej⁵. Każdy z tych rytuałów posiada własną modlitwę błogosławieństwa oleju, skierowaną do Boga Ojca, zaczynającą się od słów: „Mój Panie, który wszystkim rządysz...”⁶. Pierwsza modlitwa zawiera prośbę skierowaną do Boga o zesłanie na olej Ducha mocy, by stał się on zbroją wiary przeciwko wszystkim dziełom demona, dla udoskonalenia prawdziwej pobożności i dla poznania Jego Jedyne Syna⁷.

W drugiej modlitwie kapłan prosi, aby Pan wyciągnął swoją niewidzialną rękę na owoc oliwnego drzewa, którym namaszczał kapłanów i proroków i który wzmocnił własną ręką, aby [ten olej] był dla tych, którzy są nim namaszczani, uzdrowieniem i pożytkiem w każdej chorobie i bólu, i całkowitym zniszczeniem diabelskiego przeciwnika. Na końcu jest prośba, by przez namaszczenie Bożej łaski zamieszkał w nich Duch Święty, w imię i przez moc Jezusa Chrystusa⁸.

Ostatnia modlitwa obejmuje prośbę o danie mocy olejowi, by „spadła” ona z nieba dla chrztu i uświęciła sługi i służebnice, i zaczęła ich przygotowywać dla Boga; aby przez namaszczenie w imię Bożego Syna nastąpiło zniszczenie wszystkich czarów, przepędzenie wszelkiego złego lub nieczystego ducha i oddalenie wszystkich nieczystych pragnień. Na końcu błaga się Boga, aby swoją łaską uświęcił olej, by mógł się stać dla ochrzczonych olejem uzdrowienia, zbawienia i mocy⁹.

Chociaż każda z trzech modlitw ma swoją specyfikę, to jednak można w nich dostrzec obecność elementów wspólnych, takich jak: prośba o zesłanie na olej mocy (epikleza), uświęcenie namaszczanych i pokonanie złego ducha.

³ Por. K. LIJKA, *Poświęcenie krzyżma w Kościele rzymskim*, LitS 16 (2010), nr 2, s. 317–318.

⁴ HIPOLIT RZYMSKI, *dz. cyt.*, nr 5, s. 54.

⁵ *Trois antiques rituels du baptême*, SCh 59, s. 7.

⁶ *Tamże*, nr 2, s. 47.

⁷ *Tamże*.

⁸ *Tamże*, s. 48.

⁹ *Tamże*.

Po modlitwach zaznaczono, że celebrans tchnie na olej trzykrotnie¹⁰. Olejem namaszcza się serce i pierś, plecy i wreszcie całe ciało. Jest to namaszczenie przeciwko wszelkim wrogim działaniom i dla zaszczerpienia wiary „w mocnym i pięknym drzewie oliwnym Kościoła”. Formuła namaszczenia kończy się słowami: „czyń dobro”, na co namaszczony odpowiada: *Amen*. Znajduje się tu uwaga, że mężczyznę namaszcza diakon lub prezbiter, zaś kobietę — jedna ze zdeklarowanych na zawsze dziewic¹¹. Wedle tych rytuałów namaszczenia dokonywano przed wyrzeczeniem się szatana. Chodzi tu o namaszczenie przedchrzcielne olejem egzorcyzmu. Po chrzcie, gdy neofita już się ubrał, biskup błogosławił balsam, po czym on sam lub kapłan, który chrzczył, odmawiał modlitwę przed namaszczeniem, brał balsam i dokonywał namaszczenia na czole i piersi¹². Prawdopodobnie balsam mieszano z olejem pobłogosławionym wcześniej.

Tradycja Apostolska Hipolita wywarła znaczący wpływ na obrzędy chrzcielne nie tylko w Kościele zachodnim, ale także w Kościele wschodnim. Ten wpływ uwidacznia się m.in. w *Kanonach Hipolita* (w wersji arabskiej) i *Konstytucjach Apostolskich* (w języku greckim)¹³. Dokumenty te pochodzą z IV w.

Wedle *Kanonów Hipolita* błogosławieństwa oleju egzorcyzmu dokonywał biskup w niedzielę rano i przekazywał go prezbiterowi. Potem błogosławił olej namaszczenia, czyli dziękczynienia, i podawał innemu prezbiterowi. Po wyrzeczeniu się szatana ten, który miał być ochrzczony, był namaszczany przez prezbitera olejem egzorcyzmu, aby oddalił się od niego wszelki zły duch¹⁴. Autor nie przytoczył formuł wypowiedzianych podczas błogosławieństwa i namaszczenia.

Konstytucje Apostolskie podają, że olej błogosławi biskup w asyście prezbitera i diakona lub prezbiter w asyście diakona. W formule uwydatnia się właściwości apotropaiczne oleju i wskazuje się, że jest on nośnikiem radości. Nie ma tu bliższego określenia oleju. Celebrans błogosławiąc olej razem z wodą, mówi:

Panie Zastępów, Boże Mocy, Ty w swoim miłosierdziu i miłości do ludzi stworzyłeś wodę i dałeś olej; Ty dajesz wodę do picia i oczyszczenia, a olej, aby zajaśniało oblicze [człowieka] w radości i weselu; również teraz przez Chrystusa uświęć tę wodę i olej w imię tego, który je przyniósł albo tej, która je przyniosła, i daj im moc przywracania zdrowia, usuwania choroby, wypędzania złych duchów, oddalania wszelkiego podstępów, przez Chrystusa, naszą nadzieję, z którym Tobie chwała, cześć i uwielbienie, i Duchowi Świętemu na wieki. Amen¹⁵.

¹⁰ *Tamże*, s. 49.

¹¹ *Tamże*, nr 3, s. 50.

¹² *Tamże*, nr 7–9, s. 55–60.

¹³ J.W. BOGUNIEWSKI, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, s. 45–54.

¹⁴ *Kanony Hipolita*, 19, w: A. BARON, H. PIETRAS (opr.), *Kanony Ojców Greckich Atanazego i Hipolita*, tł. J. Szymańczyk (Synody i Kolekcje Praw 3), ŻMT 49, Kraków 2009, s. 188*.

¹⁵ *Konstytucje Apostolskie* VIII, 29, w: A. BARON, H. PIETRAS (opr.), *Konstytucje Apostolskie oraz Kanony Pamfilosa z apostolskiego synodu w Antiochii. Prawo kanoniczne świętych Apostołów. Kary*

W IV w. na terenie Egiptu powstał *Euchologion Serapiona*, w którym znajduje się modlitwa na namaszczenie przystępujących do chrztu i druga modlitwa, na krzyżmo, którym namaszcza się ochrzczonych. W modlitwie przedchrzcielnej wyrażone są skutki, jakie to namaszczenie ze sobą niesie, nie ma jednak wyjaśnienia, o jaki olej tu chodzi. Druga modlitwa może sugerować, że jest to olej inny niż krzyżmo. Modlitwa przedchrzcielna oparta jest w dużym stopniu na biblijnych cytatach i przedstawia się następująco:

Panie miłujący ludzi i „miłujący dusze”, „miłosierny i litościwy”, „Boże prawdy”, wzywamy Cię posłuszni i ufający obietnicom Twego Jednorodzonego, który powiedział: „Jeśli komuś odpuszczicie grzechy, są mu odpuszczone”, i namaszczamy tym namaszczeniem tych, którzy lub te, które przystępują do tego boskiego odrodzenia, błagając, aby Pan nasz Jezus Chrystus dał im uzdrawiającą i umacniającą siłę i objawił się przez to namaszczenie i wyrwał z ich duszy, ciała i ducha wszelkie znamię grzechu i nieprawości lub szatańskiej pobudki, a w swej łasce udzielił im odpuszczenia, „aby uwolnieni od grzechu żyli dla sprawiedliwości” i przemienieni przez to namaszczenie i „oczyszczeni przez obmycie” i „odnowieni Duchem” potrafili na przyszłość pokonać czyhające na nas nieprzyjemne siły i pułapki tego życia i w ten sposób mogli się złączyć i zjednoczyć z owiecznią „Pana i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa” i wraz ze świętymi „stać się dziedzicami obietnic”, ponieważ przez Niego (Tobie) chwała i panowanie w Duchu Świętym na wszystkie wieki wieków. Amen¹⁶.

Cyryl Jerozolimski informuje, że kandydaci do chrztu zgromadzeni w chrzcielnej kaplicy zdejmowali tunikę, co oznaczało wyzucie się starego człowieka wraz z jego uczynkami. Porównuje rozebranych z szat do nagiego Chrystusa na krzyżu, który przez swoją nagość odniósł triumf nad księstwami i mocami. Rozebrani są podobni do Adama, gdy był nagi w raju i nie odczuwał wstydu¹⁷. Pisząc o namaszczeniu przed zaprowadzeniem kandydata do chrzcielnicy wskazuje, że namaszcza się go na całym ciele, zaś sam olej nie tylko przepędza złe moce, ale i wypala ślady grzechów. Cyryl wyraża to w sposób następujący:

Rozebranych z szat namaszczoneo was poświęconym olejem od głowy aż do stóp. Stałicie się przez to namaszczenie uczestnikami szlachetnej oliwki, Jezusa Chrystusa (...). Poświęcony olej oznacza łączność z tłuścizną Chrystusa, który usunął wszelki ślad wrogiej mocy. Jak bowiem tchnienie na świętych i wezwanie imienia Bożego jak najmocniejszy ogień pali i wypędza szatanów, tak i ten poświęcony olej po wezwaniu Boga i po modlitwie otrzymuje tak wielką siłę, że nie tylko wypala ślady grzechów, lecz nawet wszelkie niewidzialne złe moce zmusza do ucieczki¹⁸.

Jan Chryzostom, patriarcha Konstantynopola, a wcześniej prezbiter w Antiochii, notuje, że namaszczenie „duchowym olejem” następuje po wyrzeczeniu się szatana. Kapłan podczas namaszczenia mówi: „Ten i ten namaszczony jest w imię

świętych Apostołów dla upadłych. *Euchologion Serapiona*, tł. S. Kalinkowski, (Synody i Kolekcje Praw 2), ŻMT 42, Kraków 2007, s. 257*–258*.

¹⁶ Tamże, *Euchologion Serapiona* 22, tł. A. Caba, ŻMT 42, s. 312*–313*.

¹⁷ CYRYL JEROZOLIMSKI, *Catéchèses mystagogiques* II, 2, Sch 126, s. 105–107; *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*, tł. W. Kania, BOK 14, Kraków 2000, s. 325.

¹⁸ Tamże, II, 3, Sch 126, s. 107–109; BOK 14, s. 325–326.

Ojca i Syna, i Ducha Świętego”¹⁹. Czyni znak krzyża na czole, aby diabeł musiał odwracać wzrok. Odtąd chrzczeni będą musieli z nim walczyć, a przez namaszczenie kapłan prowadzi ich do tej walki jako szermierzy Chrystusa. Kapłan zdejmując im szaty i namaszcza całe ciało duchową oliwą, aby je wzmocnić i zabezpieczyć przed strzałami wroga²⁰. W ujęciu Chryzostoma rola oleju ogranicza się do pomocy w walce ze złym duchem. Nie dokonuje on podziału na dwa rodzaje oleju, ale mówi tylko o duchowej oliwie.

Biskup Kościoła w Antiochii, Teodor z Mopsuestii († 428), podaje, że po wyrzeczeniu się szatana biskup namaszcza olejem kandydata na czole i mówi: „Taki i taki jest przeznaczony w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego”²¹. Po namaszczeniu poręczyciele rozciągają na głowach kandydatów do chrztu *orarium* (lniany pas) i pomagają im powstać z klęczek. *Orarium* symbolizuje wolność, zaś namaszczenie oznacza wybranie do niebiańskiej służby²². Kandydaci zdejmują swoje ubrania i tym razem nie biskup, ale prezbiter namaszcza całe ich ciało i mówi: „Taki i taki jest namaszczony w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego”. Teodor wyjaśnia symbolikę obrzędu. Ubranie jest symbolem śmiertelności, zaś nagość przed chrztem jest symbolem stanu Adama przed upadkiem, gdy jeszcze nie wstydził się swej nagości. Namaszczenie oznacza otrzymanie okrycia nieśmiertelności, zaś namaszczenie całego ciała oznacza, że w czasie zmartwychwstania cała istota ludzka będzie okryta nieśmiertelnością i wówczas wszystko stanie się nieskazitelne²³. Namaszczenie na czole jest typowe dla liturgii syryjskiej. Cyryl Jerozolimski nie zna tego rodzaju namaszczenia²⁴.

Namaszczenie przedchrzcielne w Kościele mediolańskim w IV w. odbywało się przed wyrzeczeniem się szatana, a więc w innym momencie, niż w Kościele wschodnim. Biskup tego miasta, Ambroży, pisze:

Wszedłeś do [źródła chrzcielnego] i zostałeś namaszczony. Rozważ, kogo widziałeś, co powiedziałeś (...). Stanął przed tobą lewita i kapłan. Namaszczono cię niby zapaśnika Chrystusowego, który ma podjąć się walki z tym światem. Wymieniłeś przeszłości, które musisz pokonać podczas czekających cię zawodów²⁵.

Ambroży porównuje namaszczonego do zapaśnika Chrystusowego, przez co zdaje się sugerować, że chodzi o namaszczenie całego ciała, bo zapaśnicy tak czy-

¹⁹ JAN CHRZYSTOM, *Catéchèse* II, 22, w: *Huit catéchèses baptismales*, SCh 50, s. 145–147; *Katechezy chrzcielne*, tł. W. Kania, UŻK 1, Lublin 1993, s. 48–49.

²⁰ *Tamże*, II, 23–24, SCh 50, s. 146–147; UŻK 1, s. 49.

²¹ TEODOR Z MOPSUESTII, *Homilia XIII*, 17; por. J. POLLOK, *Liturgia chrztu na Wschodzie w drugiej połowie IV wieku na podstawie mistagogicznych homilii Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma i Teodora z Mopsuestii*, (Studia Antiquitatis Christianae 10), Warszawa 1992, s. 82.

²² *Tamże*, *Homilia XIV*, 1, s. 83.

²³ *Tamże*, *Homilia XIV*, 8, s. 85–86.

²⁴ *Tamże*, s. 107.

²⁵ AMBROŻY, *O sakramentach* I, 4, w: *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, tł. L. Gładyszewski, ŻMT 31, Kraków 2004, s. 69.

nili przed walką. Wspomina on o walce ze światem i przeszkodach, które chrzczony będzie musiał w przyszłości pokonać. W terminie „przeszkody” można widzieć grzech, szatana, pokusy, itp. Namaszczenie było dokonywane przez prezbitera i diakona („lewitę”).

W 492 r. rzymski diakon Jan napisał *List do Senariusza*, wysokiego funkcjonariusza dworu w Rawennie, który wcześniej przedstawił mu pytania o charakterze liturgicznym. Píše on o namaszczeniu poświęconym olejem uszu, nozdrzy i klatki piersiowej katechumena, wyjaśniając przy tym znaczenie tych namaszczeń. Uszy namaszcza się dlatego, by nabyć zdolność poznawania wiary, zgodnie ze słowami św. Pawła: „(...) wiara rodzi się z tego, co się słyszy, tym zaś, co się słyszy, jest słowo Chrystusa” (Rz 10,17)²⁶. Namaszczenie nozdrzy łączy się z nabyciem zdolności przyjmowania „miłej woni Chrystusa”. I tu Jan przytacza tekst z Księgi Hioba: „Na życie Boga (...), dopóki mam oddech w sobie, a w nozdrzach mam Boże tchnienie, usta moje nie wyrażą się podle, nie wyrwie się słowo podstępne” (Hi 27,2-4)²⁷. Klatkę piersiową namaszcza się ze względu na to, że jest ona siedzibą i mieszkaniem serca i aby dać do zrozumienia, że przykazania Chrystusa należy wypełniać z sumieniem pewnym i z sercem czystym²⁸. W kontekście tych namaszczeń Jan nie podaje nazwy tego oleju, ale z opisu całego obrzędu chrzcielnego wynika, że chodzi tu o olej egzorcyzmu, ponieważ po chrzcie następuje namaszczenie innym olejem, który jest wyraźnie nazwany krzyżem²⁹.

W Galii na początku V w. olej egzorcyzmu błogosławiono w Niedzielę Palmową i namaszczenia dokonywano w trakcie obrzędów katechumenatu. W Hiszpanii w VII w. namaszczano nim uszy i usta³⁰.

2. Sakramentarze i *Ordines Romani*

Sakramentarz gelazjański z VII w. błogosławieństwo olejów łączy z *Missa Chrismalis* Wielkiego Czwartku. Są tutaj modlitwy błogosławieństwa trzech olejów, ale rozmieszczenie tych modlitw stwarza pewną trudność w daniu jednoznacznej odpowiedzi, które z nich odnoszą się do błogosławieństwa oleju egzorcyzmu, a które do oleju krzyżma³¹. Trudność ta zostaje rozwiązana w świetle późniejszych

²⁶ JAN DIAKON, *Epistola ad Senarium* IV, PL 59, 402 C.

²⁷ *Tamże*, V, k. 402 D.

²⁸ *Tamże*, VI, k. 403 A; por. A. NOCENT, *I tre sacramenti dell'iniziazione cristiana*, w: A.J. CHU-PUNGO (red.), *Anàmnesis 3/1: La Liturgia, i sacramenti: teologia e storia della celebrazione*, Genova 1986, s. 42.

²⁹ JAN DIAKON, *dz. cyt.*, VI, PL 59, 403 B.

³⁰ F. CABROL, *Huile*, DACL 6 (1925), k. 2871.

³¹ H.A.P. SCHMIDT, *Hebdomada Sancta*, t. II: *Fontes historici. Commentarius historicus*, Romae 1957, s. 760–761.

sakramentarzy systemu gelazjańskiego. Formuły *Exorcizo te* i *Qui mysteriorum*, jak i modlitwa błogosławieństwa *Deus incrementorum* odnoszą się do oleju katechumenów³². Krzyżmo i olej katechumenów błogosławi się przed Komunią św. Formuła egzorcyzmu i modlitwa błogosławieństwa z Sakramentarza przetrwa z małymi zmianami aż do reformy po Soborze Watykańskim II. Egzorcyzm, poprzedzony nagłówkiem *Item olei exorcizati confectio*, brzmi następująco:

*Exorcizo te, creatura olei, in nomine dei patris omnipotentis et in nomine Iesu Christi filii eius et spiritus sancti, ut in hanc invocationem trinae potestatis atque virtutem deitatis, omnis nequissima virtus adversarii, omnis inveterata malicia diabuli, omnis violentiae occursio, omne confusum et caecum fantasma: eradicare et effugare et discide a creatura huius olei ad utilitatem hominum constituta, ut fiat haec unctio divinis sacramentis purificata in adoptione carnis et spiritus eis, que ex eo ungere habent, in remissionem omnium peccatorum, ut efficiatur in eis cor porum ad omnem gratiam spiritalem sanctificatum: per eundem Iesum Christum dominum nostrum, qui venturus est in spiritu sancto iudicare vivos et mortuos et saeculum per ignem: per dominum*³³.

Przyzywa się tutaj mocy pochodzącej od Osób Trójcy, by z oleju ustąpiły i zostały zniweczone wszelkie wpływy i działania szatana; aby dla namaszczonego olej stał się znakiem synowskiego przybrania i odpuszczenia wszystkich grzechów, a ich ciała były uświęcone i zdolne do przyjęcia wszelkiej duchowej łaski. Po egzorcyzmie następuje krótka formuła *Qui mysteriorum*, nawiązująca do arki Noego i gołębic³⁴. Modlitwa błogosławieństwa *Deus incrementorum* umieszczona jest przed modlitwą błogosławieństwa krzyżma:

*Deus incrementorum et profectuum spiritualium munerator, qui virtute sancti spiritus tui inbecillarum mentium rudimenta confirmas: te oramus, domine, ut venturis ad beatae regenerationis lavacrum tribuas per unctionem istius creaturae purgationem mentis et corporis, ut si quae illis adversantium spirituum inherere reliquiae, ad tactum sanctificati olei huius abscedant. Nullis spiritalibus nequitiis locus, nulla refugiis virtutibus sit facultas, nulla insidiantibus malis latendi licentia relinquatur, sed venientibus ad fidem servis tuis et sancti spiritus operatione mundandis sit unctionis huius praeparatio utilis ad salutem, quam etiam per caelestis regenerationis nativitatem in sacramento sunt baptismatis adepturi: per dominum nostrum Iesum Christum, qui venturus est iudicare saeculum per ignem*³⁵.

Modlitwa skierowana jest do Boga działającego mocą Ducha Świętego, by zesłał błogosławieństwo na olej, a przez namaszczenie nim oczyścił dusze i ciała przystępujących do chrztu od ewentualnych plam pochodzących od złych duchów. Błaga się również o zniwelowanie obecności i szkodliwego działania przewrotnych duchów i aby namaszczenie olejem służyło ku zbawieniu.

³² Tamże, s. 761; por. LIJKA, art. cyt., s. 318–321.

³³ L.C. MOHLBERG, L. EIZENHÖFER, P. SIFFRIN (wyd.), *Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli* (Cod. Vat. Reg. lat. 316 / Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56), (*Sacramentarium Gelasianum*), (Rerum Ecclesiasticarum Documenta, Fontes IV), Roma 1981, nr 389, s. 63.

³⁴ Tamże, nr 390, s. 63.

³⁵ Tamże, nr 384, s. 61–62; tekst polski powyższych modlitw — zob. *Mszal rzymski. Przekład polski i objaśnienia opracowali O.O. Benedyktyni z Opactwa Tynieckiego*, Poznań 1963, s. 332–333.

W tym Sakramentarzu nie mówi się już o namaszczeniu olejem nozdrzy i uszu, jak to przedstawił Jan Diakon, ale o ich dotknięciu śliną. Namaszczenie olejem egzorcyzmu dokonywane jest na klatce piersiowej i plecach, po czym następuje wypowiedzenie imienia katechumena i wyrzeczenie się szatana³⁶.

Sakramentarz gregoriański łączy błogosławieństwo olejów z Mszą Wieczerzy Pańskiej, sprawowaną przez papieża. Po modlitwie błogosławieństwa krzyżma pojawia się nagłówek: *Exorcismus olei*, a po nim tekst błogosławieństwa oleju katechumenów. Formułę egzorcyzmu tutaj pominięto, zaś modlitwa błogosławieństwa *Deus qui virtute sancti spiritus* jest tą samą, co w Sakramentarzu gelazjańskim, ale opuszczono w niej kilka wyrazów z pierwszego zdania (*incrementorum et profectum spiritalium munerator...*)³⁷.

W Wielką Sobotę papież dotyka nozdrzy i uszu katechumenów, mówiąc: *Effeta*, a następnie dokonuje namaszczenia na ich plecach i klatce piersiowej i kieruje obrzędem wyrzeczeń chrzcielnych³⁸.

Ordo Romanus XI z VI–VII w. w fragmencie poświęconym katechumenatowi wspomina o dotykaniu nozdrzy i uszu katechumena śliną z ust prezbitera, ale pomija milczeniem namaszczenie olejem katechumenów, co nie znaczy wcale, że tego obrzędu nie było³⁹. Według *Ordo XV* z VIII w. prezbiter w Wielką Sobotę namaszcza chrzczonego pobłogosławionym olejem, czyniąc na jego piersi dwukrotnie znak krzyża i wypowiadając: *Abrenuncias, tu talis, Satane et omnibus operibus eius?* Po odpowiedzi namaszcza znakiem krzyża plecy, mówiąc: *Et omnibus pompis eius?* Widać tutaj, że liczba namaszczeń uległa zwiększeniu do trzech, a ponadto zaznaczono, że namaszcza się na znak krzyża. Obrzęd *Effeta* w tym przypadku następuje po namaszczeniu olejem katechumenów⁴⁰. *Ordo XXVIII* umieszcza namaszczenie olejem świętym na plecach i piersi po obrzędzie *Effeta* i przed wyrzeczeniem się szatana⁴¹. Według *Ordo XXIV* obrzęd błogosławieństwa olejów przebiega w sposób uroczysty. Przynoszone ampułki z olejami są owinięte białym jedwabnym welonem. Biskup najpierw poświęca krzyżmo, a potem błogosławi ampułkę z innym olejem. Przed modlitwą tchnie „po cichu” na drugi olej trzykrotnie⁴². Można tu zauważyć różnicę polegającą na tym, że w odniesieniu do krzyżma stosuje się termin *consecratio*, zaś w przypadku innego oleju — termin *benedictio*. W *Ordo XXVII*

³⁶ *Tamże*, nr 421, s. 68.

³⁷ H. LIETZMANN (wyd.), *Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Ur exemplar* (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 3), Münster 1968, nr 78, s. 46–47.

³⁸ *Tamże*, nr 83, s. 50.

³⁹ M. ANDRIEU (wyd.), *Les „Ordines Romani” du haut moyen âge*, t. II: *Les Textes (Ordines I–XIII)*, (SSL 23), Louvain 1971, nr 85, s. 443.

⁴⁰ TENZE (wyd.), *Les „Ordines Romani” du haut moyen âge*, t. III: *Les Textes (Ordines XIV–XXXIV)*, (SSL 24), Leuven 2006, nr 114–115, s. 119.

⁴¹ *Tamże*, nr 53, s. 402.

⁴² *Tamże*, nr 19, s. 291.

opis obrzędu jest podobny, z tą różnicą, że modlitwę błogosławieństwa oleju (egzorcyzmu) wypowiada się po cichu⁴³. Autor *Ordo XXX B* wspomina o innym elemencie podczas błogosławieństwa oleju, mianowicie o czynieniu nad nim znaku krzyża i wypowiedzeniu imion Osób Trójcy⁴⁴. Podczas obrzędów chrzcielnych, w momencie, gdy dzieci są trzymane przez subdiakonów, prezbiter namaszcza je olejem egzorcyzmu na szczycie głowy na znak krzyża⁴⁵.

Amalary z Metzu († 850) umieszcza namaszczenie olejem egzorcyzmu między obrzędem *Effeta* i wyrzeczeniem się szatana. Wyjaśnia przy tym symboliczne znaczenie tej czynności. Olej odnosi się do daru łaski Bożej, o czym mówił św. Paweł, gdy pisał o darach Ducha Świętego. Tutaj chodzi przede wszystkim o „dar wiary w tymże Duchu” (1 Kor 12,9). Plecy i pierś namaszcza się, by ochronić duszę i ciało. Jest to ochrona miejsc, które zwykło się chronić za pomocą tarczy. Taką tarczą pośród różnych cnót jest wiara, o czym mówi apostoł: „(...) bierzcie wiarę jako tarczę” (Ef 6,16). Diabeł psuje nas przez przewrotne myśli i czyny, dlatego zabezpieczamy się przed tym za pomocą oleju egzorcyzmu, czyli tarczy wiary, na plecach, które są przysposobione do noszenia ciężarów, przez które możemy rozumieć czyny, aby odrzucone działania diabła nie powracały na to miejsce. Podobnie zewnętrzne namaszczenie na piersi stanowi środek obronny i oznacza ono wewnętrzne działanie Ducha Świętego wezwanego przez kapłana⁴⁶.

3. Od Pontyfikatu rzymsko-germańskiego do Rytuału Pawła V

Obrzęd błogosławieństwa oleju katechumenów w Pontyfikale rzymsko-germańskim dokonywany jest rankiem w Wielki Czwartek i następuje po poświęceniu krzyżma. Ampułka z olejem katechumenów jest owijana w jedwabny welon, innego koloru niż biały⁴⁷. Biskup po cichu tchnie trzykrotnie na ampułkę, wypowiada egzorcyzm i modlitwę błogosławieństwa, które pokrywają się z tekstami Sakramentaria gelazjańskiego. Następnie biskup i pozostali pozdrawiają kolejno olej, po czym odnosi się go do zakrystii⁴⁸. Podczas obrzędów chrzcielnych biskup błogosławi wodę, do której wlewa oleje katechumenów i krzyżma⁴⁹. Przed chrztem, po wyzna-

⁴³ *Tamże*, nr 32, s. 354.

⁴⁴ *Tamże*, nr 19 i 22, s. 469–470.

⁴⁵ *Tamże*, nr 51, s. 473.

⁴⁶ AMALARY Z METZU, *Liber officialis* I, 23, 5–6, w: I.M. HANSSENS (wyd.), *Amalarii Episcopi opera liturgica omnia*, t. II: *Liber officialis*, (SteT 139), Città del Vaticano 1948, s. 126–127.

⁴⁷ C. VOGEL, R. ELZE (wyd.), *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle, Le Texte II*, (SteT 227), Città del Vaticano 1963, nr 222, s. 59 (dalej: PRG). O zakrywaniu ampułek białym jedwabnym welonem i ich pozdrawianiu przez biskupa, diakonów i inne osoby pisze AMALARY Z METZU, *De ecclesiasticis officiis* 12, PL 105, 1016 C–D.

⁴⁸ PRG, nr 277–280, s. 75–76.

⁴⁹ *Tamże*, nr 369, s. 104.

niu wiary, biskup lub prezbiter czyni na piersi i plecach dziecka znak krzyża olejem, wypowiada jego imię wraz z formułą: *Ego te lineo oleo salutis in Christo Iesu Domino nostro in vitam eternam*⁵⁰.

Pontyfikał rzymski z XII w. posiada trzy obrzędy odnoszące się do błogosławieństwa olejów w Wielki Czwartek⁵¹. Pierwszy obrzęd jest taki sam jak w Pontyfikale rzymsko-germańskim⁵². Wedle drugiego obrzędu ceremonie rozpoczynają się w południe. W stosunku do pierwszego obrzędu nie ma tu nowych elementów⁵³. W trzecim obrzędzie podano, że ampułkę z olejem katechumenów pozdrawia i całuje biskup, prezbiterzy, diakoni i inni⁵⁴.

W Pontyfikale Kurii Rzymskiej z XIII w. wskazuje się, że podczas błogosławieństwa oleju katechumenów na ampułkę tchnie najpierw papież, po nim wszyscy biskupi i prezbiterzy kardynałowie. Po błogosławieństwie olejów i pozdrowieniu krzyżma papież i inni trzykrotnie skłaniają głowę, pozdrawiają olej katechumenów słowami: *Ave sanctum oleum* i całują ampułkę⁵⁵.

Wilhelm Durand w swoim Pontyfikale zwraca uwagę na wyniesienie z zakrystii z wielką czcią i szacunkiem olejów, które staną się krzyżmem i olejem katechumenów. W procesji bierze udział dwunastu prezbiterów, diakoni, subdiakoni i inni posługujący. Archidiacon przed uroczystym wyniesieniem olejów donośnym głosem trzykrotnie woła: *Oleum ad sanctum crisma*, a potem również trzykrotnie: *Oleum cathecuminum*⁵⁶. Przed błogosławieństwem oleju biskup i dwunastu prezbiterów tchną na ampułkę. Nie wspomina się już tutaj o trzykrotnym skłonie głowy. Po tradycyjnym błogosławieństwie następuje pozdrowienie oleju jak w Pontyfikale Kurii⁵⁷. W *Rationale* Durand wyjaśnia krótko symbolikę oleju katechumenów. Oznacza on człowieczeństwo Chrystusa pełne Ducha Świętego⁵⁸. Szerzej natomiast pisze na temat namaszczenia przedchrzcielnego. Kapłan namaszcza kandydata najpierw na piersi, w której znajduje się serce, aby przez dar Ducha Świętego odrzucił on błąd i niewiedzę i otrzymał prawowitą wiarę, ponieważ sprawiedliwy żyje z wiary; i aby przez serce wierzył sprawiedliwości. Namaszcza go na plecach, aby przez łaskę Ducha Świętego zrzucił z siebie niedbałość i odrętwienie i ćwiczył się w prakty-

⁵⁰ Tamże, nr 374, s. 106.

⁵¹ M. ANDRIEU (wyd.), *Le Pontifical Romain au moyen âge*, t. I: *Le Pontifical Romain du XIIe siècle*, (SteT 86), Città del Vaticano 1938, s. 214–234 (dalej: PR XII).

⁵² Tamże, nr 56–59, s. 225–226.

⁵³ Tamże, nr 8–10, s. 227–228.

⁵⁴ Tamże, nr 17, s. 232.

⁵⁵ M. ANDRIEU (wyd.), *Le Pontifical Romain au moyen âge*, t. II: *Le Pontifical Romain de la Curie Romaine au XIIIe siècle*, (SteT 87), Città del Vaticano 1940, nr 23–27, s. 461–463.

⁵⁶ TENŽE (wyd.), *Le Pontifical Romain au moyen âge*, t. III: *Le Pontifical Romain de Guillaume Durand*, (SteT 88), Città del Vaticano 1940, nr 64–65, s. 573.

⁵⁷ Tamże, nr 84–86, s. 579.

⁵⁸ GUILLAUME DURAND, *Rational ou manuel des divins offices* VI, 74, 17, t. IV, Paris 1854, s. 94. Opisaną przez Duranda symbolikę czynności związanych z błogosławieństwem oleju zob. LIJKA, *art. cyt.*, s. 328–329.

kowaniu dobrych czynów, ponieważ wiara bez uczynków jest martwa; i aby jego myśli przez misterium wiary coraz bardziej się oczyszczały; a także, aby miał siłę do znoszenia trudów doczesnego życia. Otóż wiara rodzi się przez miłość, dlatego olej przechodzi z serca na plecy wówczas, kiedy wiara zostaje poczęta w duszy i dochodzi do doskonałości przez uczynki. Wiara bowiem polega na czynieniu tego, co się mówi⁵⁹.

Pontyfikał z 1485 r. posiada podobny opis uroczystego wyniesienia olejów z zakrystii do opisu w Pontyfikale Duranda⁶⁰. Biskup podczas wypowiedzania formuły egzorcyzmu czyni trzy znaki krzyża nad ampułką i jeden znak krzyża w trakcie modlitwy błogosławieństwa. W stosunku do wcześniejszego Pontyfikału gesty biskupa i dwunastu kapłanów po błogosławieństwie oleju pozostają bez zmian⁶¹. Tak samo przedstawia się omawiany obrzęd w Pontyfikale z 1596 r.⁶² Należy tu jeszcze zauważyć, że olej katechumenów i olej krzyżma wlewano do poświęconej wody w Wielką Sobotę i taka praktyka trwała od X w. (z pewną przerwą w średniowieczu) do 1970 r.

Rytuał Pawła V z 1614 r. posiada obrzędy chrzcielne podobne do tych z Pontyfikału rzymsko-germańskiego. Po wyrzeczeniu się szatana (w Pontyfikale po wyznaniu wiary) kapłan zanurza wielki palec w oleju katechumenów, namaszcza dziecko na piersi i plecach na znak krzyża, mówiąc jeden raz: *Ego te linio + oleo salutis in Christo Jesu, Domino nostro, ut habeas vitam aeternam. R. Amen.* Palec i namaszczone miejsca wyciera watą lub czymś podobnym⁶³. W obrzędach chrztu dorosłych formuła przy namaszczeniu jest nieco zmieniona i przedstawia się następująco: *Ego te linio + oleo salutis in Christo Jesu, Domino nostro, in vitam aeternam. R. Amen.* Po czym następuje przekazanie pokoju: *Pax tibi. R. Et cum spiritu tuo.* Wycierając namaszczone miejsca watą, kapłan wypowiada formułę wzywającą ducha nieczystego do ustapienia, oddania czci Bogu i dania miejsca Chrystusowi i Duchowi Świętemu⁶⁴.

W niektórych Kościołach wschodnich istnieje olej mający zastosowanie podczas chrztu podobne do oleju katechumenów. Mówi się tu o oleju „przedchrzcielny”, który błogosławi kapłan na krótko przed użyciem⁶⁵.

⁵⁹ GUILLAUME DURAND, *dz. cyt.*, I, 8, 6, t. I, s. 124–125.

⁶⁰ A.P. PICCOLOMINI, G. BURCARDO, *Il „Pontificalis liber”*, Città del Vaticano 2006, nr 1539, s. 461–462.

⁶¹ *Tamże*, nr 1563–1568, s. 476–477.

⁶² *Pontificale Romanum Summorum Pontificum jussu editum a Benedicto XIV et Leone XIII Pontificibus Maximis recognitum et castigatum*, Mechliniae 1934, s. 767–769 (dalej: PR 1596).

⁶³ *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi jussu editum aliorumque Pontificum cura recognitum atque auctoritate ssmi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis Iuris Canonici accommodatum*, editio secunda juxta typicam II, 2, 15, Ratisbonae 1926, s. 22.

⁶⁴ *Tamże*, nr 34–35, s. 83: *Exi, immunde spiritus, et da honorem Deo vivo et vero. Fuge, immunde spiritus, et da locum Jesu Christo, Filio ejus. Recede, immunde spiritus, et da locum Spiritui Sancto Paraclito.*

⁶⁵ I.H. DALMAIS, *Huiles. Usage des Églises d'Orient*, Catholicisme 5 (1962), k. 1062.

Olej katechumenów, oprócz zastosowania w obrzędach chrzcielnych, był używany w wielu innych celebracjach⁶⁶. W Pontyfikale Kurii Rzymskiej z XIII w. przy namaszczeniu dłoni wyświęcanych prezbiterów zamiast krzyżma stosuje się olej katechumenów. Taka sytuacja przetrwa do 1968 r. Wedle *Ordo XLI* z VIII w. przy poświęceniu ołtarza biskup czyni pięć krzyży olejem katechumenów i potem namaszcza nim całą mensę. Po okadzeniu ołtarza powtarza takie same namaszczenia. Durand „zamienia” namaszczenie olejem katechumenów na namaszczenie olejem chorych. Ale następne pontyfikały powrócą do rytu z *Ordo XLI*, wskazując na olej katechumenów.

Patenę namaszczano tym olejem w wiekach VII–IX, zaś kielich w IX w. Od X w. stosuje się w obydwu przypadkach krzyżmo. Podczas poświęcenia dzwonów używano najpierw tylko oleju krzyżma (VIII w.), a potem (XIII w.) również „oleju świętego”, w którym można by widzieć olej katechumenów. Od XV w. mówi się tu o stosowaniu krzyżma i oleju chorych.

Konsekracja króla podczas koronacji w liturgii wizygockiej z VII w. polega m.in. na namaszczeniu go na głowie. Rodzaj oleju nie jest tu podany⁶⁷. Pontyfikał rzymsko-germański w obrzędzie „błogosławieństwa” imperatora nic nie wspomina o namaszczeniu, natomiast przy błogosławieństwie królowej rubryka poprzedzająca modlitwę mówi o namaszczeniu świętym olejem⁶⁸. Pontyfikał rzymski z XII w. określa już wyraźnie, że podczas koronacji władcy biskup namaszcza go olejem egzorcyzmu na prawym ramieniu i na plecach⁶⁹. Pontyfikał rzymski z 1596 r. podaje więcej szczegółów. Metropolita zanurza wielki palec prawej ręki w oleju katechumenów i namaszcza na znak krzyża prawe ramię *inter juncturam manus, et juncturam cubiti*, i na plecach (*atque inter scapulas*)⁷⁰. Takie samo namaszczenie stosowane jest podczas koronacji królowej⁷¹. Namaszczenie, jak wynika z modlitw z nim związanych, niosło z sobą błogosławieństwo Ducha Parakleta i dary potrzebne do sprawowania władzy, takie jak: siła, sprawiedliwość, wierność, zapobiegliwość, wytrwałość, zdolność do wynagradzania zasług i karania win oraz do obrony Kościoła i wiary⁷².

⁶⁶ Por. K. LIJKA, *Zastosowanie krzyżma w liturgii rzymskiej*, LitS 17 (2011), nr 1, s. 67–85. Olej katechumenów w wielu przypadkach stosowano razem z olejem krzyżma.

⁶⁷ M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, t. IV: *I sacramenti – I sacramentali*, Milano 1953, s. 368.

⁶⁸ C. VOGEL, R. ELZE (wyd.), *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle, Le Texte I* (SteT 226), Città del Vaticano 1963, nr 3, s. 268.

⁶⁹ PR XII, nr 4, s. 251.

⁷⁰ PR 1596, s. 993.

⁷¹ *Tamże*, s. 1003.

⁷² *Tamże*, s. 993.

4. Reforma posoborowa i jej skutki dla oleju katechumenów

Na początku lat sześćdziesiątych XX w. J.C. Didier opublikował artykuł na temat olejów, w którym po omówieniu oleju katechumenów stawia pytanie: Jaki ma sens stosowanie tego oleju w czasie chrztu i święceń prezbiteratu, skoro namaszczenie nim nie należy do istoty sakramentu⁷³. W odpowiedzi na tę kwestię należy przyznać rację autorowi, że we wskazanych przypadkach nie jest to istota sakramentu, ale równocześnie trzeba zauważyć, iż wiele rzeczy, czynności, gestów i tekstów znajduje się w sprawowaniu sakramentów, które nie stanowią ich istoty, a mimo to nikt ich nie kwestionuje, bo pełnią ważną funkcję wyjaśniającą obrzędy i ubogacającą tych, do których one się odnoszą. A stosowanie oleju katechumenów ma swoje podstawy historyczne i teologiczne. Olej ten jest używany w Kościele od II w. i stanowi ochronę przed szatanem i jego działaniami, niesie ze sobą wiele dóbr duchowych i jest pomocny w realizowaniu zbawienia.

W okresie przedsoborowym odbywała się w Kościele dyskusja na temat potrzeby zreformowania obrzędów chrztu dorosłych, czego efektem był dekret Kongregacji z dnia 16 kwietnia 1962 r., dotyczący zmian w sprawowaniu tych obrzędów⁷⁴. Po dekrete zamieszczono dodatki i wskazano na zmiany, jakie należy wprowadzić do rytuału. W odniesieniu do namaszczenia olejem katechumenów podkreślono, że należy z największą starannością i wytrwałością wyjaśniać katechumenom znaczenie tego namaszczenia. Tam jednak, gdzie ze względu na rodzinne i stare zwyczaje nie można w sposób właściwy i głęboki tego namaszczenia wyjaśnić, biskupi mogą od niego udzielać dyspensy, ale tylko dla wskazanych ludów albo dla określonego terytorium i na pewien okres czasu, dopóki to namaszczenie nie zostanie odpowiednio wyjaśnione. Wszystkich jednak zachęca się do zadania sobie trudu, by w miarę postępu w chrześcijańskim wychowaniu namaszczenie tym olejem było regularnie stosowane⁷⁵.

W obrzędzie podzielonym na siedem stopni podano przy szóstym stopniu, że po wyrzeczeniu się szatana katechumeni podchodzą pojedynczo do kapłana, który ich namaszcza świętym olejem katechumenów na sposób krzyża na piersi i plecach. Podczas namaszczenia i przy wycieraniu watą namaszczonych miejsc wypowiada te same formuły, które są w Rytuale z 1614 r.⁷⁶ Przypomniano tu o możliwości pominięcia namaszczenia olejem katechumenów. Tam, gdzie namaszczenie

⁷³ J.C. DIDIER, *Huiles*, *Catholicisme* 5 (1962), k. 1061.

⁷⁴ SACRA CONGREGATIO RITUUM, *Decretum Generale. Ordo Baptismi adultorum in varios gradus distribuitur, per quos catechumeni, progrediente instructione, usque ad Baptismum perducuntur*, AAS 54 (1962), s. 310–311.

⁷⁵ *Additiones et variationes in Rituali Romano circa ordinem Baptismi adultorum*, nr 3c, tamże, s. 314.

⁷⁶ *Ordo Baptismi adultorum per gradus catechumenatus dispositus*, nr 48–49, tamże, s. 335.

tym olejem stwarza większe trudności, które są niepokonalne i na razie nie można ich usunąć, wówczas dla danego miejsca albo ludu Konferencja Biskupów może od tego namaszczenia dyspensować. Przypomina się równocześnie kapłanom o usuwaniu tych trudności i o stosowaniu namaszczenia olejem katechumenów. Podano tu także ryt zastępujący namaszczenie. Poszczególni katechumeni podchodzą do kapłana, który ich błogosławi, czyniąc nad nimi znak krzyża, i mówi: „Ja ciebie umacniam znakiem krzyża w Chrystusie Jezusie, Panu naszym, na życie wieczne. Pokój tobie”. Po czym dodaje formułę *Exi, immundi spiritus...* Ten obrzęd może być sprawowany nad wszystkimi katechumenami jednocześnie, a gdy ich liczba jest duża, wówczas nic nie stoi na przeszkodzie, by w celebrację zaangażować kilku kapłanów⁷⁷.

Soborowa Konstytucja o liturgii świętej wspomina o przywróceniu wielostopniowego katechumenatu dorosłych, pozostawiając w tej kwestii decyzję ordynariuszowi miejsca. Jest tu mowa o poprawieniu obrzędów chrztu dorosłych i obrzędów chrztu dzieci. Wspomina się o zmianach, które za pozwoleniem ordynariusza miejsca można by wprowadzić przy większej liczbie kandydatów (KL 64–68). Temat olejów jest pominięty.

Po Soborze Watykańskim II zaczęto opracowywać nowe obrzędy. Niektórzy biskupi z Ameryki Łacińskiej poruszyli problemy związane z chrztem w wielkich sanktuariach, gdzie w niedziele chrzci się nawet po kilkaset dzieci. Proponowano, aby w przypadku braku odpowiedniej liczby szafarzy tego sakramentu zrezygnować z dwóch namaszczeń olejami i ograniczyć się tylko do wypowiedzenia formuły. Członkowie *Consilium* byli w kłopotcie, zwłaszcza w kwestii opuszczenia namaszczenia krzyżmem. W 1968 r. podczas głosowania dwie trzecie było za tym, aby namaszczenie powierzyć osobom świeckim. Na to jednak nie wyraziła zgody Kongregacja Doktryny Wiary⁷⁸. Wcześniej, bo 5 lutego 1966 r., *Consilium* udzieliło pozwolenia brazylijskiemu sanktuarium w Aparecida na korzystanie z „obrzędu skróconego” w przypadku wielkiej liczby kandydatów do chrztu do czasu ukazania się nowego *Ordo Baptismi*⁷⁹.

Dnia 14 października 1966 r. członkowie *Consilium* zaproponowali, by olej katechumenów stosować jedynie wobec katechumenów. Dniem błogosławieństwa olejów ma być Wielki Czwartek, ale ze względu na różne trudności może to być inny dzień bliski Wielkanocy (przed lub po). W niektórych okolicznościach kapłani mogliby błogosławić olej chorych i katechumenów poza Wielkim Czwartkiem. Te propozycje zostały definitywnie zatwierdzone 13 listopada 1969 r.⁸⁰ Ponadto

⁷⁷ Tamże, nr 48a–49, s. 335–336; por. CZ. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003, s. 148–149.

⁷⁸ A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948–1975)*, Roma 1983, s. 593.

⁷⁹ Tamże, przyp. 28.

⁸⁰ Tamże, s. 772–773.

Kongregacja Doktryny Wiary pozwoliła na błogosławienie jakiegokolwiek oleju roślinnego⁸¹. Olej katechumenów, którego stosowanie pozostawiono decyzji Konferencji Biskupów, może być błogosławiony przez kapłanów przygotowujących dorosłych do chrztu. Niektóre stopnie mogą być naznaczone namaszczeniem olejem katechumenów⁸². Zachowano tylko po jednej modlitwie błogosławieństwa oleju chorych i katechumenów. Gdy chodzi o moment błogosławieństwa wszystkich olejów, dopuszczono dwie możliwości: olej chorych można błogosławić pod koniec modlitwy eucharystycznej, zaś olej katechumenów i krzyżma po Komunii albo wszystkie oleje błogosławić po liturgii słowa. Po Mszy św. oleje należy uroczystie zanieść do zakrystii, gdzie biskup zachęci kapłanów, by je strzegli z szacunkiem i czcią, ponieważ są znakiem jedności Kościoła diecezjalnego z biskupem i narzędziami sprawiającymi kontynuację życia w duszach Chrystusa zmartwychwstałego⁸³.

W 1969 r. ukazało się *Ordo Baptismi parvulorum*, gdzie zaznaczono, że namaszczenie olejem katechumenów z poważnych powodów (*propter graves rationes*) decyzją Konferencji Biskupów może być opuszczone⁸⁴. Namaszczenie następuje po modlitwie z egzorcyzmem i formule:

*Muniat vos virtus Christi Salvatoris, in cuius signum vos oleo linimus salutis, in eodem Christo Domino nostro, qui vivit et regnat in saecula saeculorum. Omnes: Amen*⁸⁵.

Tym razem jest mowa jedynie o namaszczeniu na piersi; pominięto namaszczenie na plecach. W przypadku dużej liczby dzieci tę czynność może wykonać wielu szafarzy⁸⁶. Gdy namaszczenie się opuszcza, celebrans wypowiada krótką formułę: „Niech was broni moc Chrystusa Zbawiciela, który żyje i króluje na wieki wieków. Amen”⁸⁷. Po tych słowach celebrans w milczeniu kładzie rękę na każdym dziecku z osobna. Potem poświęca się wodę i wypowiada wyrzeczenia.

W łacińskim rytuale chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych z 1972 r. decyzję o stosowaniu oleju katechumenów pozostawiono również kompetencjom Konferencji Episkopatu, która może nakazać opuszczenie namaszczenia katechumenów lub przeniesienie go do obrzędów bezpośredniego przygotowania, albo jego zastosowanie w okresie katechumenatu jako „obrzędu przechodzenia”⁸⁸.

⁸¹ *Tamże*, s. 773.

⁸² *Tamże*, s. 774.

⁸³ *Tamże*, s. 775.

⁸⁴ *Rituale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum, Ordo Baptismi parvulorum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1969, nr 24, 51, 88, s. 20, 27, 40.

⁸⁵ *Tamże*, nr 50, s. 27; por. B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 208: „Niech was ochrania moc Chrystusa Zbawiciela, na znak, którego namaszczamy was olejem zbawienia w tymże Chrystusie Panu naszym, który żyje i króluje na wieki wieków. Amen”.

⁸⁶ *Ordo Baptismi parvulorum*, nr 50, s. 27.

⁸⁷ *Tamże*, nr 51, s. 27.

⁸⁸ *Rituale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum, Ordo initiationis christianae adultorum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1972, nr 65, s. 30.

Na pierwszym stopniu wtajemniczenia katechumen może być namaszczony przez kapłana lub diakona. Czynność ta następuje po liturgii słowa i towarzyszy jej formuła: *Muniat vos virtus Christi*. Namaszczać można na piersi, rękach albo na innej części ciała. Podano tu również modlitwę błogosławieństwa oleju⁸⁹. Na drugim stopniu po wybraniu imienia następuje takie samo namaszczenie jak na stopniu pierwszym⁹⁰. Na trzecim stopniu namaszcza się katechumena po wyrzeczeniu się zła, a przed wyznaniem wiary⁹¹.

W 1971 r. ukazał się Pontyfikał rzymski błogosławieństwa oleju katechumenów i chorych oraz poświęcenia krzyżma. Modlitwa błogosławieństwa oleju katechumenów jest w tej księdze całkowicie nowa, chociaż ma pewne cechy wspólne z fragmentem modlitwy koptyskiej, gdzie jest prośba, by to namaszczenie olejem uzdolniło duszę do słuchania nauki i do wiary w Jezusa Chrystusa⁹².

W Pontyfikale rzymskim olej katechumenów jest błogosławiony przed poświęceniem oleju krzyżma. Obrzęd jest sprawowany po modlitwie po Komunii. Ministranci umieszczają naczynia z olejami na stole ustawionym w środku prezbiterium. Biskup, wokół którego stają na kształt wieńca koncelebrujący prezbiterzy, podczas gdy posługujący stoją za nim, przystępuje do błogosławieństwa oleju, odmawiając następującą modlitwę:

*Deus, plebis tuae virtus et praesidium, qui signum roboris in olei creatura posuisti, hoc oleum benedicere + digneris; et catechumenis, qui eo linientur, concede fortitudinem, ut, divinam sapientiam et virtutem accipientes, Evangelium Christi tui altius intellegant, magno animo labores vitae christianae aggrediantur, et, digni adoptionis filiorum effecti, se in Ecclesia tua renasci et vivere laetentur. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen*⁹³.

W stosunku do dawnego rytu, nowy obrzęd został znacznie skrócony. Zrezygnowano z modlitwy egzorcyzmu, z trzykrotnego tchnięcia biskupa na naczynie z olejem przed jego błogosławieństwem i z obecności dwunastu kapłanów, z pozdrowienia oleju i ucałowania brzegu ampułki, zaś sama modlitwa została zmieniona. W nowej modlitwie nie ma już nawiązania do Ducha Świętego, do oczyszczenia

⁸⁹ *Tamże*, nr 127–132, s. 52–53.

⁹⁰ *Tamże*, nr 206–207, s. 83–84.

⁹¹ *Tamże*, nr 218, s. 90–91.

⁹² Por. P. JOUNEL, *La consécration du chrême et la bénédiction des saintes huiles*, LMD 112 (1972), s. 81–82; C. SALIB, *La liturgie des sacrements du baptême et de la confirmation*, Le Caire 1968, s. 52.

⁹³ *Pontificale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum, Ordo benedicendi oleum catechumenorum et infirmorum et conficiendi chrisma*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1971, nr 22, s. 12; tekst polski zob. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s. 122: „Boże, mocy i obrono Twego ludu, Ty stworzyłeś olej, symbol siły, racz pobłogosławić ✠ ten olej, udzielił męstwa katechumenom, którzy będą nim namaszczeni, aby przyjmując mądrość i moc od Ciebie, rozumieli głębiej Ewangelię Chrystusa, śmiało podejmowali trudы chrześcijańskiego życia i stawszy się godnymi przybrania za synów, radowali się z odrodzenia i życia w Twoim Kościele. Przez Chrystusa, Pana naszego. Amen”.

duszy i ciała, do obrony przed złymi duchami i do zbawienia. Pojawiły się w niej nowe elementy, których w dawnej modlitwie nie było. Podkreślono, że olej jest symbolem siły, łączy się z udzieleniem męstwa, mądrości i mocy, sprawia głębsze rozumienie Ewangelii i niesie radość. W dawnej modlitwie był uwydatniony aspekt trynitarny, a brakowało aspektu eklezjalnego. W nowej modlitwie jest odwrotnie: pojawił się wymiar eklezjalny, a przez pominięcie Ducha Świętego zniknął wymiar trynitarny. Znaczną słabością nowej formuły błogosławieństwa jest brak uwydatnienia walorów apotropaicznych oleju, czyli zawartej w nim mocy do zwalczania działań i wpływów złego ducha, co w dawnych formułach było bardzo ważnym elementem. Pominięcie tego aspektu w nowej modlitwie jest niezrozumiałe i powoduje dysharmonię z *Praenotanda*, gdzie wyraźnie podkreślono skutek egzorcyzmujący tego oleju (*Oleo catechumenorum effectus exorcismorum extenditur...*)⁹⁴. Jest to również zerwanie z wielowiekową tradycją, która łączyła ten olej z mocą pokonującą złe duchy. Pontyfikał pozwala błogosławić olej katechumenów prezbiterom, gdy udzielają chrztu dorosłym⁹⁵.

W obrzędach wydanych w języku polskim nie stosuje się oleju katechumenów. W rytuale chrztu dzieci zanotowano:

Na podstawie powyższych uprawnień Konferencja Episkopatu Polski postanowiła przy chrzcie dzieci opuszczać namaszczenie olejem katechumenów oraz obrzęd *Effeta*⁹⁶.

Taką samą uchwałę podjęto w stosunku do namaszczenia tym olejem w okresie katechumenatu, podczas przygotowania do chrztu osób dorosłych⁹⁷. Trudno tutaj doszukać się przekonujących motywów takiej decyzji. Rytuał chrztu dzieci w języku łacińskim mówi o namaszczeniu tym olejem dziecka na piersi i dodaje, że Konferencje Episkopatu mogą z poważnych powodów opuścić to namaszczenie. Jakie zatem poważne racje sprawiły, że w polskich obrzędach ten olej nie znalazł zastosowania? Na pewno nie można tego tłumaczyć względami praktycznymi, bo namaszczenie na piersi (a w przypadku chrztu dorosłych istnieje możliwość namaszczenia na innej części ciała) nie powinno stanowić problemu, skoro takiego problemu nie widziano w praktyce przedsoborowej, kiedy to dodatkowo namaszczano na plecach. Nie można tego też tłumaczyć wielką ilością przystępujących do chrztu, bo w dużych parafiach naszego kraju pracuje po kilku prezbiterów, którzy mogą włączyć się w udzielanie tego sakramentu. Nie można też powoływać się na względy klimatyczne. Nie należy usprawiedliwiać takiej decyzji opinią, że obrzęd namaszczenia tym olejem jest nieczytelny dla wiernych. Czy zatem można tu mówić, że olej katechumenów utracił swoje walory, skoro go z liturgii w Polsce usu-

⁹⁴ *Ordo benedicendi oleum*, nr 2, s. 7.

⁹⁵ *Tamże*, nr 7, s. 8.

⁹⁶ *Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1992, nr 24, s. 27.

⁹⁷ *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1988, nr 127–132, s. 62.

nięto? Otóż olej sam w sobie nie stracił na wartości, ale jego wartość została utraczona przez tych, którzy z niego zrezygnowali.

Pobłogosławiony olej katechumenów zawiera w sobie wartości duchowe, które warto „przełać” na osoby przystępujące do chrztu. Te wartości są ukazane w formule błogosławieństwa. Raz jeszcze należy wyrazić ubolewanie, że w tej formule zabrakło ubogacenia oleju w walory apotropaiczne. Analiza zagadnienia przekonuje, że bez „poważnych powodów” nie należy rezygnować z namaszczenia olejem katechumenów tak podczas chrztu dzieci, jak i w okresie katechumenatu dorosłych. Mimo iż rytuały w języku polskim pomijają używanie tego oleju, to jednak są miasta, jak np. Kraków czy Sandomierz, w których ten olej był używany podczas przygotowania do chrztu dorosłych⁹⁸. Rytuały chrztu dzieci w języku włoskim⁹⁹, niemieckim¹⁰⁰, francuskim¹⁰¹, hiszpańskim¹⁰² i angielskim¹⁰³ zachowały formułę namaszczenia olejem katechumenów i rubrykę mówiącą o namaszczeniu na piersi. W niektórych rytuałach decyzję o stosowaniu namaszczenia przedchrzcielnego pozostawia się celebransowi.

* * *

Błogosławieństwo oleju katechumenów (pierwotnie zwanego olejem egzorcyzmu) znane jest od początku III w. Szczególnie cennym źródłem zawierającym modlitwy błogosławieństwa tego oleju jest *Tradycja Apostolska* Hipolita Rzymskiego, zachowana w kilku wersjach językowych. Od początku olej egzorcyzmu służył przeciw demonom, miał udoskonalać pobożność i pomagać w poznawaniu Jezusa i w zbawieniu. Od VII w. oleje błogosławi się podczas Mszy Krzyżma w Wielki Czwartek. Stosuje się tu nowe modlitwy, które w odniesieniu do oleju katechumenów nie uległy znaczącym zmianom aż do 1970 r. W swej treści nawiązują one do ustąpienia szatana, odpuszczenia grzechów, uświęcenia i zbawienia.

⁹⁸ *Co z olejem katechumenów?*, http://www.liturgista.pl/?menu_id=3&&display=sek (grudzień 2011).

⁹⁹ *Rito del Battesimo dei bambini*, nr 57, <http://www.liturgia.maranatha.it/Battesimo/coverpa> (grudzień 2011).

¹⁰⁰ *Die Feier der Kindertaufe in den katholischen Bistümern des deutschen Sprachgebietes*, Freiburg in Br. 2006, nr 20, s. 59. We wprowadzeniu do tego rytuału nawiązano do pisma Konferencji Episkopatu Austrii z 1974 r., w którym biskupi uważają to namaszczenie za dowolne, choć je polecają. Pewną trudność widzą w tym, że niektórzy mogliby rozumieć to namaszczenie jako ograniczanie działania krzyżma i mogliby pytać, po co dwa namaszczenia. Ponadto biskupi zwracają uwagę na trudności praktyczne związane z tym namaszczeniem; zob. *tamże*, nr 63 (B), s. 25.

¹⁰¹ *Rituel du Baptême des petits enfants*, Paris 1984, nr 86 i 126, s. 38 i 66–67.

¹⁰² *Ritual del Bautismo*, <http://www.iglesiaenlarioja.org/.../ritualbautismo.pdf>; *Rito del bautismo*, <http://diocesisdesanfernando.org.ve/subsidiosliturgicos/sacramentos/bautismo.pdf>; *El Bautismo*, <http://laverdadcatolica.org/bautismo.htm> (grudzień 2011).

¹⁰³ *Rite of Baptism for children*, http://www.nativitycatholicchurch.net/pdf/Bapt_Rite_Child.pdf; *Rite of Baptism for One Child*, <http://saintanthonynewbedford.com/pdfs/RiteOfBaptism.pdf> (grudzień 2011).

Katechumenów namaszczano zazwyczaj na piersi i plecach w formie krzyża. Na przestrzeni wieków namaszczenia dokonywano w różnych momentach: przed wyrzeczeniem się szatana albo po wyznaniu wiary, albo po wyrzeczeniu się szatana. W rytuale posoborowym namaszczenie przewidziano po modlitwie egzorcyzmu, a przed błogosławieństwem wody. Dawna formuła towarzysząca namaszczeniu mówiła o oleju zbawienia i o życiu wiecznym. Namaszczano w imię Jezusa. Olej symbolizował dar wiary, tarczę chroniącą przed wpływami diabła i moc Ducha Świętego. Oprócz obrzędów chrzcielnych olej katechumenów używany był przez krótki okres w średniowieczu podczas błogosławieństwa kielicha, pateny i dzwonów. Ponadto stosowano go od średniowiecza aż do reformy ostatniego Soboru w trakcie błogosławieństwa wody chrzcielnej i podczas poświęcenia ołtarza, namaszczano nim królów i królowe podczas ich koronacji, a także podczas święceń namaszczano dłonie prezbiterów.

Po Soborze Watykańskim II zastosowanie oleju katechumenów ograniczono do obrzędów związanych z chrztem dzieci i z chrześcijańskim wtajemniczeniem dorosłych. Błogosławieństwo oleju złączono z zupełnie nową modlitwą, w której nie ma odniesienia do obrony przed szatanem. Formuła związana z namaszczeniem mówi o ochraniającej mocy Chrystusa, zaś olej jest w niej nazwany olejem zbawienia. Zachowano namaszczenie na piersi, a w przypadku chrztu dorosłych dopuszczono namaszczenie na innym miejscu. Decyzję o używaniu tego oleju w obrzędach chrzcielnych pozostawiono Konferencjom Episkopatu, zaznaczając przy tym, że namaszczenie można pominąć ze względu na poważne przyczyny. Rytuały chrzcielne wydane w języku angielskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim i włoskim zachowały namaszczenie przedchrzcielne.

Wydaje się, że decyzję o zupełnej rezygnacji ze stosowania oleju katechumenów w liturgii chrzcielnej w Polsce można by raz jeszcze poddać dyskusji i rozważyć racje, które przemawiają za i przeciw. *Mszal rzymski dla diecezji polskich* z 1986 r. posiada modlitwę błogosławieństwa oleju katechumenów, a w wielu zakrystiach są jeszcze naczynia na ten olej. Być może warto poczynić wysiłki, aby odzyskać utracone dobro, jakie niesie ze sobą namaszczenie tym olejem.

L'olio dei catechumeni. Il valore perduto?

Riassunto

Le più antiche formule della benedizione dell'olio dell'esorcismo si trovano nelle varie versioni della *Tradizione Apostolica* di Ippolito Romano. Il Sacramentario Gelasiano del secolo VII contiene nuove orazioni della benedizione di quest'olio, che saranno attuali sino alla riforma postconciliare. Il Pontificale romano dell'*Ordo benedicendi oleum catechume-*

norum et infirmorum et conficiendi chrisma dell'anno 1971 presenta un rito molto semplice, con una preghiera di benedizione completamente nuova. L'olio viene benedetto dal vescovo durante la Messa crismale o, per ragioni pastorali, dal sacerdote immediatamente prima dell'unzione.

Nel passato l'olio dei catecumeni era un segno di forza nella lotta contro il satana e il peccato, e per l'azione dello Spirito Santo santificava il battezzato e l'avvicinava alla salvezza. Invece oggi significa la forza divina, energia e vigore, la sapienza e gioia di vivere nella Chiesa. Nella storia quest'olio era stato utilizzato nel rito del battesimo, nell'ordinazione dei presbiteri, nell'incoronazione dei Re, nella consacrazione dell'altare, nella benedizione dell'acqua battesimale, delle campane, del calice e della patena. Oggi viene usato soltanto nell'amministrazione del sacramento del Battesimo dei bambini e degli adulti. Dopo l'orazione dell'esorcismo, il sacerdote, in silenzio, fa l'unzione sul petto del battezzato. Nel rito dell'iniziazione cristiana degli adulti il catecumeno viene unto sul petto o su ambedue mani o anche, se ritenuto opportuno, su altre parti del corpo. Le Conferenze Episcopali possono decidere dell'uso dell'olio dei catecumeni. L'unzione, per i motivi gravi, potrebbe essere omessa. I rituali delle diverse lingue hanno conservato questa unzione, però in certi paesi la decisione dell'unzione, nei casi concreti, è stata tralasciata a giudizio del celebrante. In pratica, questa unzione viene spesso omessa. La Conferenza Episcopale della Polonia decise di non usare l'olio dei catecumeni nella liturgia battesimale. Per l'omissione di questo rito si perde dei doni spirituali, connessi all'unzione.